

In het kielzog van Spinoza van Voorburg naar Den Haag

Door Hofcultuur

© Hofcultuur

Kijk voor de route, het kaartmateriaal en de audiotour op
Izi.Travel met de volgende QR-code

Inleiding

Spinoza (1632-1677) is de bekendste filosoof van Nederland. Zijn denkbeelden over de vrijheid van meningsuiting, democratie en het spanningsveld tussen kerk en staat zijn nog steeds actueel. Zijn werk is vernieuwend en baanbrekend. Op 23-jarige leeftijd wordt hij verstoten uit de joodse gemeenschap. Hij vertrekt uit Amsterdam naar Rijnsburg en verhuist later naar Voorburg en daarna naar Den Haag.

1 Woonhuis Spinoza

Spinoza woont van 1663 tot 1669 in Voorburg, in dit huis. Hier werkt hij aan zijn filosofische ideeën over waarheidsvinding. Hij schrijft aan de *Verhandeling over de verbetering van het verstand*. Spinoza onderzoekt hierin hoe de menselijke geest de waarheid kan bereiken en hoe men rationeel en systematisch kennis kan verwerven.

Bij de Kerkbrug in Voorburg is de originele halte van de trekschuit. Iets verderop is aan de rechterkant zijn woning. Spinoza woont in Voorburg in op de Kerkstraat 37/39. Vroeger lag dit aan een insteekehaventje van de Vliet.

Briefwisseling

In Voorburg schrijft Spinoza met de calvinist Johannes Bleyenbergh (ca. 1630 - na 1675). De briefwisseling is bewaard gebleven en biedt een fascinerend inzicht in de filosofische en religieuze spanningen van de 17e eeuw, waarbij Bleyenbergh Spinoza's radicale ideeën kritisch bevraagt vanuit zijn calvinistische overtuigingen.

Johannes Bleyenbergh is een vrome calvinist uit Dordrecht, het bolwerk van het calvinisme in de Republiek.

Het calvinisme is in de Republiek de heersende en door de staat bevoorrechte religie. De Dordtse Synode van 1618-1619, was een van de belangrijkste kerkvergaderingen van de protestantse calvinisten. Deze synode, die in Dordrecht werd Ogehouden, was cruciaal voor de calvinistische leer in de Republiek en voor het afwijzen van afwijkende ideeën binnen de kerk, zoals die van Arminius.

De brieven van Bleyenbergh aan Spinoza getuigen van een diepgaande wens om diens ideeën kritisch te bevragen en te toetsen aan de orthodoxe leer.

Spinoza beweert dat God en de natuur hetzelfde zijn en dat alles in de wereld volgens vaste natuurwetten gebeurt. Voor Bleyenbergh is dit een probleem, want hij gelooft in een persoonlijke God die bepaalt wat goed en slecht is. Hij vraagt Spinoza hoe je zonder zo'n God nog een idee van goed en kwaad kunt hebben.

Spinoza probeert dit rustig uit te leggen, maar Bleyenbergh blijft erbij dat Spinoza's ideeën gevaarlijk zijn. Uiteindelijk stopt hun briefwisseling, omdat ze het niet eens kunnen worden. Maar hun discussie laat goed zien hoe revolutionair Spinoza's ideeën zijn in die tijd en hoe moeilijk ze voor veel mensen te accepteren zijn.

2 Telescoop in de tuin van Huygens'Hofwijck

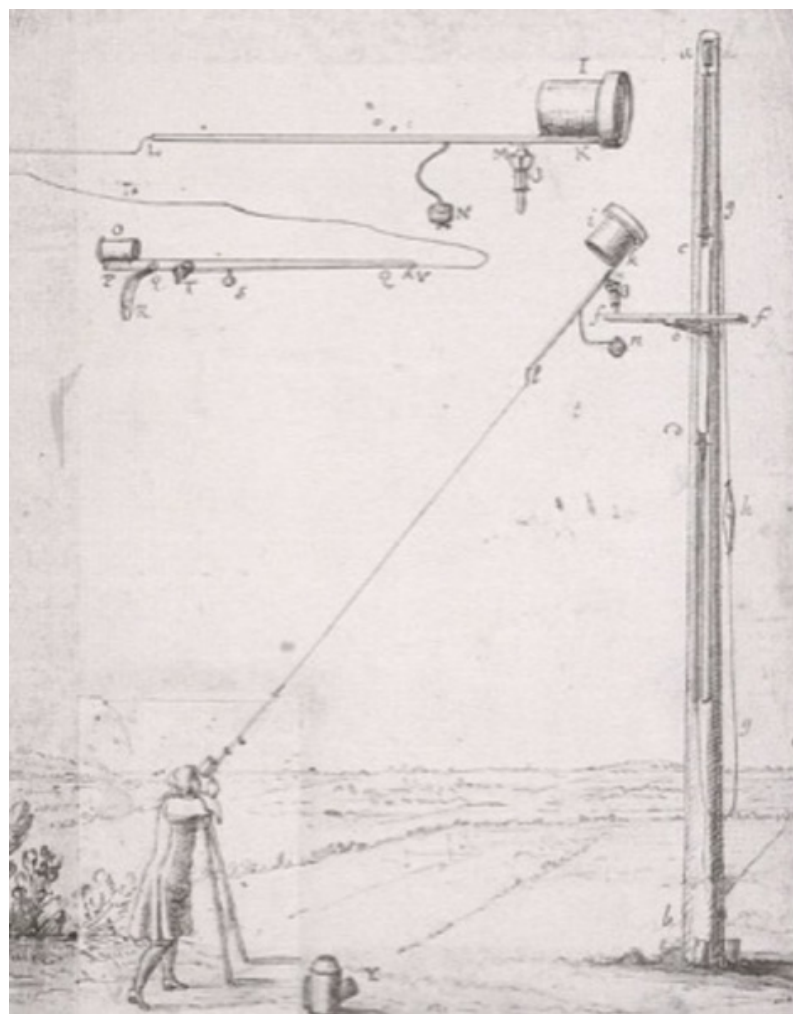
Hoe oud is het heelal? Hoe groot is het? Wat is de plek van de mens in het universum en waar gaan we naartoe? Hoe is het leven op aarde ontstaan?

Is er leven op andere planeten? Waar bestaan we uit? Dit zijn grote vraagstukken waarop de wetenschap inmiddels antwoorden heeft gevonden. Christiaan Huygens (1629-1695) staat aan de basis van vele ontdekkingen. Zijn familie bezit dit buitenhuis, Huygens' Hofwijck.

'Vliet der Vlieten'

*'tweehonderd kielen zijn voor Hofwijck heen geteld
Die dagelijks, door zeil-, of mens-,
of paardsgeweld Langs Hofwijck henen gaan
Constantijn Huygens, Vitaulium Hofwijck*

Buisloze telescoop

Huygens richt in de tuin van Hofwijck zijn enorme, zelfgebouwde buisloze telescoop op de ruimte en is ervan overtuigd dat er leven bestaat op andere planeten:

"God zal niet voor niets zulke grote lichamen hebben geschapen zonder ze met leven te tooien."

Saturnus heeft ringen, geen oortjes!

Huygens kijkt in de tuin van Hofwijck naar de kosmos en richt zijn aandacht op Saturnus. Hij werkt volgens de methodologie van Descartes: meten is weten! Hij observeert, formuleert een hypothese, kijkt, wikt en weegt, test en bewijst of zijn hypothese juist is. Wetenschap is gebaseerd op proefondervindelijke uitkomsten: een ware Wetenschappelijke Revolutie! Dit empirische onderzoek, waarbij waarneming en experiment centraal staan, vormt de basis van de moderne empirische wetenschappen. Een goed voorbeeld hiervan is hoe hij aantoonde dat Saturnus geen oortjes heeft, maar ringen.

Eerste directeur van de Franse Wetenschappelijke Academie

In 1666 wordt Christiaan Huygens de eerste directeur van de Franse Wetenschappelijke Academie, de Franse tegenhanger van de Royal Society. Daarmee staat hij in het middelpunt van de geleerde wereld en draagt hij bij aan de Wetenschappelijke Revolutie.

Spinoza is op de hoogte van de activiteiten van Huygens. Hij heeft af en toe contact met de wetenschapper en volgt diens werk op het gebied van optica en astronomie. In een brief aan Henry Oldenburg verwijst Spinoza expliciet naar Huygens' onderzoek en de waarnemingen en zijn vertrek vanuit Voorburg naar Parijs.

Cassini-Huygens-missie

Heeft Huygens gelijk? De Cassini-Huygens-missie, vernoemd naar hem, wordt ingezet om Saturnus en zijn manen te verkennen. Een paar jaar geleden ontdekt de ruimtesonde vloeibaar water dat uit geisers spuit op een maan van Saturnus. Deze vondst leidt tot speculaties over mogelijk primitief leven buiten de aarde.

Hedendaagse wetenschap

De wetenschap heeft inmiddels de plaats van de aarde in de kosmos vastgesteld. Theoretisch natuurkundige en voormalig minister van Onderwijs Robert Dijkgraaf houdt zich bezig met de deeltjesfysica. In 2003 ontvangt hij de Spinozapremie voor zijn wetenschappelijke werk. Hij verwoordt het als volgt:

"De ontdekkingen van nieuwe werelden hebben de positie van de mens drastisch gerelativeerd. Van het centrum van het universum zijn wij verplaatst naar de verre periferie. Het antwoord op de grote vraag 'waarom zijn we op aarde' is in alle opzichten een enorme teleurstelling. De aarde blijkt slechts een middelmatige planeet, die rond een middelmatige

ster draait, gepositioneerd in een verre buitenwijk van een middelmatig sterrenstelsel, ergens in een middelmatig stukje van het heelal. Net zo min is de mens het hoogtepunt van de schepping, maar slechts een wat slimmere aap, de toevallige uitkomst van bijna vier miljard jaar evolutie.”

3 Buitenhuizen

Diplomaat Constantijn Huygens (1650-51) schrijft in de tijd van Spinoza over de bouwactiviteiten aan de Vliet:

*"Sal't nooit geen einde wesen, All weer een nieuw
Casteel in eenen nacht geresen!"*

Talloze Buitenhuizen op een Rij

Rijke mensen vluchten hier in de zomer weg van de vieze, stinkende stad. Voor eten zorgen zij zelf - of beter gezegd, hun personeel doet dat. Op de terreinen liggen moestuinen. De tuinen van deze buitenhuizen zijn prachtig, met een tuinmanswoning, een speelhuisje of theekoepeltje aan de Vliet, een orangerie voor exotische planten, koetshuizen, prieeltjes en vijvers. Deze tuinen zijn een statussymbool voor de rijke burgers.

Hoekenburg en Arentsburgh

Buitenhuis Hoekenburg biedt een mooi uitzicht over de polder. Hoewel het huis zelf niet toegankelijk is, kun je wel genieten van het park Arentsburgh-Hoekenburg erachter, dat is aangelegd in Engelse landschapsstijl. In de tuin staat een indrukwekkende plataan uit de 17e eeuw. Naast Hoekenburg ligt Arentsburgh, waar vroeger exotische gewassen werden geteeld.

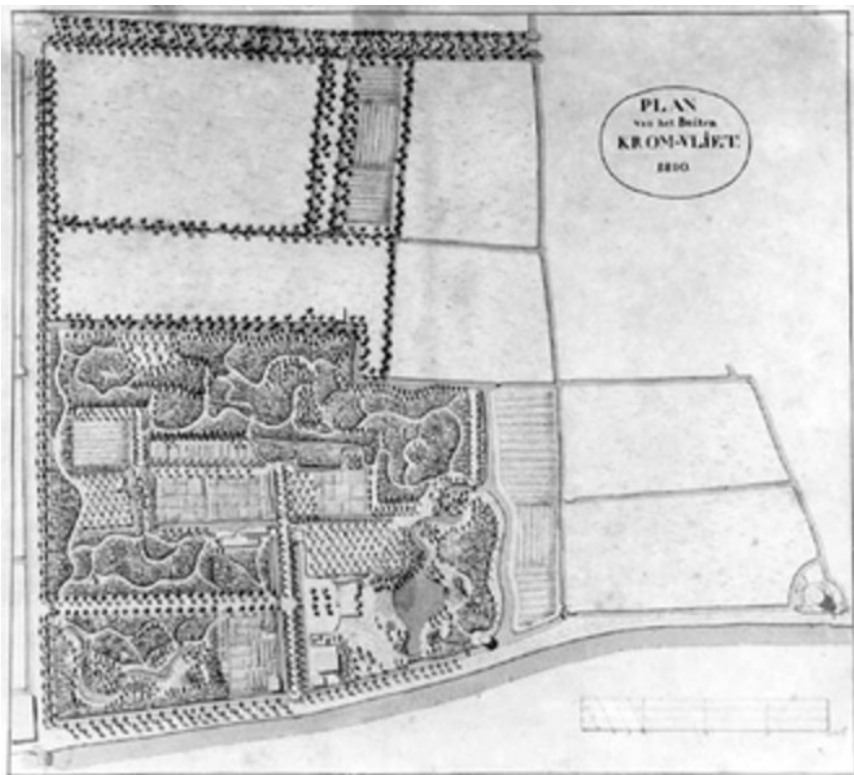
Koloniaal Verleden

Het verhaal van deze buitenhuizen laat ons koloniale verleden zien. In fraaie tuinen staan exotische gewassen, zoals de rhododendrons, die door plantenjagers uit het buitenland worden meegenomen en waar een aardige handel in is.

Er zit echter ook een donkere kant aan de pracht en praal van deze gouden rand langs de Vliet. Enkele eigenaren zijn rijk geworden van de handel in koloniale waren of waren actief op een plantage waar slaven werden tewerkgesteld.

De Nederlanders waren vanaf de 17e eeuw aanwezig aan de Goudkust, het huidige Ghana. Ze vestigden handelsposten en handelden in goud, ivoor, peper en tot slaaf gemaakte mensen.

4 Buitenhuis Cromvliet

Spinoza vaart hier door het groene polderlandschap en komt langs buitenplaats Cromvliet. Dit landgoed strekt zich uit van de Geestbrug tot de Laakmolensloot. De trekschuit had wel een kwartier nodig om langs het landgoed te varen. Het hoofdgebouw is omringd door uitgestrekte tuinen met vijvers, paden en bosschages. Er staan verschillende bijgebouwen, zoals een koetshuis en langs de Vliet een theekoepel. In de tuin bevindt zich nu nog een slangenmuur, een fruitmuur gebouwd met een slingerende lijn, waarbij de bochten beschutting boden voor windgevoelige planten en struiken. Het park is openbaar toegankelijk.

Rijkste plaats in de Republiek

Spinoza komt hier langs tal van buitenhuizen, die met name gebouwd zijn door de rijke inwoners van Den Haag die in de zomermaanden de vieze stad ontvluchten. Den Haag is naar verhouding de rijkste plaats in de Republiek. De rijkste inwoners van Den Haag zijn geen kooplieden, zoals in Amsterdam, maar hoge bestuurders en ambtenaren.

5 De Binckhorst

De Binckhorst is de naamgever van het gebied waar we langsvaren. Het kasteel dateert uit de middeleeuwen en ligt op Voorburgs grondgebied. Net als bij dit kasteel hebben buitenhuizen meestal de hoofdingang aan de waterzijde, aangezien het vervoer immers over water gaat. De tuin is het pronkstuk van de buitenplaats. De centrale as loopt via de ingangspartij naar het midden van het huis.

De Hollandse Meester Jan van Goyen maakt voorbereidende tekeningen in de omgeving van het kasteel. Hij maakt een indrukwekkend, panoramisch meesterwerk dat nu een unieke blik biedt op het Den Haag van de 17e eeuw, met prominente gebouwen als de Grote Kerk, het Binnenhof, het stadhuis en paleis Noordeinde. Er staan veel molens op het schilderij. Vooraan is de Laakmolen te zien. Het schilderij is gemaakt voor het stadhuis. Destijds is het te beschouwen als een marketingcampagne voor de stad.

We zien het Den Haag van Spinoza.

Den Haag verandert voortdurend, en dat proces is nog steeds gaande. Hoge woontorens en bedrijfspanden rijzen op langs dit oude kasteel; een nieuwe Binckhorst krijgt vorm. De Laakmolen is de enige molen op het schilderij die nog steeds op dezelfde locatie staat.

De panden op het schilderij

De panden van Jan van Goyen op de Dunne Bierkade zijn prominent aanwezig op het schilderij; zijn woonhuis staat er goed op. Het is natuurlijk ook het huis van Margriet van Goyen, de dochter van Jan van Goyen, die op 3 oktober

1649 trouwt met de Hollandse Meester Jan Steen
(1626-1670). De Hollandse Meester Jan Steen woont
misschien wel in Domus Spinozana.

6 Halte Trekschuit

De 17e eeuw is de eeuw van de trekschuit. Deze schuiten worden voortgetrokken door een paard, begeleid door een scheepsjager. Het is een betaalbare, snelle en betrouwbare vorm van openbaar vervoer die de belangrijke steden in de Republiek met elkaar verbindt. Jaarlijks maken duizenden mensen er gebruik van. Spinoza zal ongetwijfeld ook met de trekschuit hebben gereisd.

Groot aantal vaarten bij het luiden van de klok

Vanaf het Spui vertrekken trekschuiten naar Leiden. Drie uur na vertrek meren ze aan bij de Haagpoort in Leiden. De trekschuiten varen de hele dag, van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, en vertrekken steeds bij het luiden van de klok.

Brieven

Brieven kunnen ook per trekschuit worden verstuurd. Na zijn overlijden worden in Spinoza's woning nog 74 brieven aangetroffen, waarvan er vijf van zijn hand zijn.

Wetenschappelijke kring van de Nieuwe Wetenschappen

Dankzij de briefwisseling tussen Spinoza en Henry Oldenburg (1618-1677) weten we meer over Spinoza's leven. Oldenburg is secretaris van de Royal Society, de Britse academie voor wetenschappen (1660). Hier komen geleerden samen om te discussiëren over kennis en

systematisch empirisch onderzoek te doen, waarbij verstand en zintuigen centraal staan. De Royal Society fungeert als platform voor wetenschappers, onder wie John Locke (1632-1703) en Sir Isaac Newton (1627-1691).

Nagelaten geschriften naar Amsterdam gestuurd

Spinoza's huisbaas Van der Spyck zorgt ervoor dat zijn geschriften en brieven na zijn dood naar Jan Rieuwertsz (1616/17-1686) in Amsterdam worden gestuurd om te worden gepubliceerd. De Amsterdamse vrienden en volgelingen, koopman Jarig Jelles (†1681) en schrijver Lodewijk Meijer (1629-1681), redigeren een uitgave van Spinoza's geschriften.

7 Grafmonument van Spinoza

"De vrije mens denkt aan niets minder dan aan de dood, en zijn wijsheid is een overpeinzing van het leven, niet van de dood."

Ethica, Deel IV, Propositie 18 toelichting.

Spinoza legt uit dat deugd - handelen volgens de rede - de enige echte kracht van de menselijke natuur is. De vrije mens, die volgens de rede leeft, kan emoties beheersen. Het leven in overeenstemming met de rede leidt tot zelfbeheersing, geluk en ware vrijheid.

Huurgraf 162

Spinoza vindt dat de mens niet over de dood, maar over het leven moet nadenken (Meditatio Vitae). Een gedachte om bij stil te staan bij deze laatste rustplaats van Spinoza.

Op 25 februari 1677 vertrekt een rouwstoet vanaf de Paviljoensgracht naar de Nieuwe Kerk aan het Spui, waar Spinoza wordt begraven in huurgraf 162. Dit is vlakbij de graven van de vermoorde raadpensionaris Johan de Witt en zijn broer Cornelis. Spinoza wordt in deze protestantse kerk begraven, omdat hij sinds 1656 door zijn Joodse gemeenschap in Amsterdam is verbannen, wat hem de toegang tot een Joodse begraafplaats ontzegt.

"Vervloekt zij hij bij dag en bij nacht; vervloekt zij hij als hij zich neerlegt en opstaat. Vervloekt zij hij bij vertrek en bij terugkeer."

Het Amcha Monument

Na de ruiming van zijn huurgraf zijn zijn resten vermoedelijk in de kerktuin verspreid. Ter herdenking van Spinoza's 250ste sterfdag onthult Johan Carp een gedenksteen met de tekst:

"Deze aarde dekt het gebeente van Benedictus de Spinoza, oudtijds in de Nieuwe Kerk begraven."

Precies 300 jaar na de banvloek, op 3 september 1956, wordt het Amcha Monument onthuld. Dit monument, gemaakt door beeldhouwer J.G. Wertheim, toont Spinoza's portret met het woord "CAUTE" en een zwarte basaltsteen met het Hebreeuwse woord "Amcha". Amcha, het codewoord dat overlevenden helpt bij het identificeren van mede-Joden in het door oorlog geteisterde Europa, is een afkorting van Amcha Yisrael, wat "het volk Israël" betekent.

Caute

Spinoza's lijfspreuk "CAUTE", wat "voorzichtig" betekent, is ook in zijn eigen stempel verwerkt. Op het monument staat een afbeelding van zijn stempel, waarin de letters BDS en een tekening van een roos met stekels te zien zijn. Deze roos verwijst naar het Latijnse woord Spinosus, wat "doornachtig" betekent, net zoals de stekels van een roos.

De stempel zie je bijvoorbeeld op het kattenbelletje dat Spinoza na afloop van het bezoek dat de beroemde Duitse natuurfilosoof en wiskundige Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) aan hem brengt in Den Haag in 1671. Hier klinkt

een beladen sfeer door. Hier is iets misgegaan. In de tolerante Republiek werd Spinoza vaak weggezet als 'atheïstische jood', een gevaarlijke aantijging. Terwijl Spinoza na de gedachtenwisseling met Leibniz het gevoel had begrepen te zijn, bleek dit, tot zijn teleurstelling, niet zo te zijn.

*Zeergeleerde en edele Heer,
Dank voor uw brief die ik heb gelezen. Het spijt me dat
mijn redelijk heldere (dacht ik) uiteenzetting u niet
overtuigde. Graag een reactie op dit kattebelletje.
Edelachtbare, Geheel de Uwe, B. despinoza*

Eerste protestantse kerk

Het is een bijzondere plek hier achter de Nieuwe Kerk in Den Haag. Deze kerk is de eerste in de stad die specifiek als protestantse kerk is gebouwd, met een plattegrond die op de kansel is gericht. Het is een centraalbouw, wat betekent dat de ruimte rondom het preekgestoelte is georganiseerd.

Spinoza vindt dat ceremonies en kerkelijke regels hun functie hebben om mensen in een gemeenschap bij elkaar te houden en hun cultuur te versterken. Ze moeten echter niet worden verward met de universele goddelijke wet.

Eruditissime Nobilissime D^e

ſchedulam, quam mihi ſignatus et mittens, legi, magnam
pro ejuſdem communicatione aggratias. Doleo, quod mentem
tuam, quam tamen exco te ſatis clare expoſuiſſe, non ſatis
aſſequi potuerim. Precor itaq; ut ad hæc pauca mihi reſpon-
dere non graveris

Veramplisſime

Haga comiti
9 nov^{ris} 1671

Ex aſſe tuo

B. Desprover

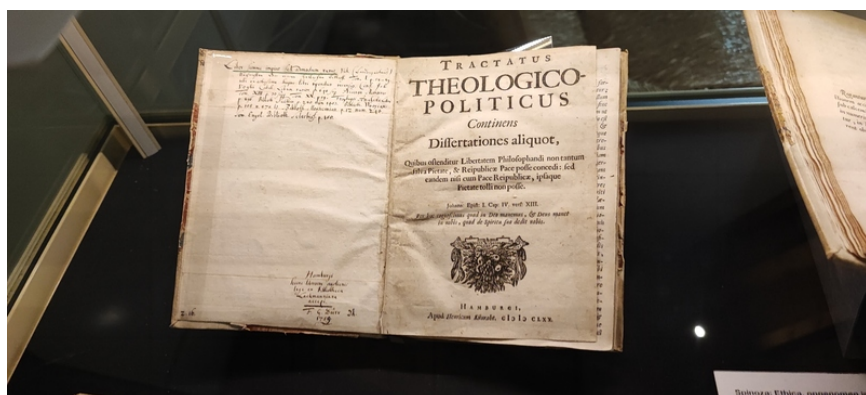
Nobilisſimo Angliſſim^o D^o

D^o Jofredo Gulielmo Leſtrio
Juris u. Doctori et Conſiliario
Moguntino

Maintz

ſigillum

8 De poort van Spinoza

*"Deze smalle poort leidt onvermoed
Naar ruimte tot ons geestelijk goed."*

De spreuk boven de Spinozapoort is bedacht door limerickschrijver Lodewijk Beut ter gelegenheid van het Spinozajaar 1977. Het is een mooie aanleiding om het te hebben over een van de meest revolutionaire boeken van Spinoza, namelijk het Theologisch-politiek traktaat (TPT).

Theologisch-politiek traktaat (TPT)

*Op de titelpagina staat een zin uit de bijbel.
"Hieraan onderkennen wij dat wij in God blijven en
God in ons, dat hij ons van zijn geest gegeven heeft."*

– De eerste brief van Johannes, hoofdstuk 4, vers 13
(titelpagina TPT)

Het werk verschijnt in 1670 en wordt anoniem gepubliceerd. Het is algemeen bekend dat Spinoza de auteur is. Spinoza plaatst het gezag van de politiek boven dat van de kerk en pleit voor democratie en vrijheid van meningsuiting. Voor Spinoza zijn filosofie (de waarheid zoeken) en theologie (vroomheid en gehoorzaamheid) strikt onderscheiden zaken.

Het traktaat krijgt veel kritiek en circuleert als een ‘verboden vrucht’. Vier jaar na zijn dood wordt het werk in de Republiek alsnog verboden.

Spinoza in zijn tijd

Spinoza leeft in een periode van hevige spanningen tussen godsdienst en politiek. Hij verdedigt de vrijheid van denken en meningsuiting, en pleit voor een scheiding tussen filosofie en theologie. Hij bekritiseert religieus fanatisme. Spinoza stelt dat de Bijbel niet het woord van God is, maar het werk van de mens; Het is niet een goddelijke openbaring, maar een historisch document dat in zijn tijdscontext begrepen moet worden.

Libertas Philosophandi

Spinoza stelt dat de vrijheid om te filosoferen niet mag leiden tot haatzaaien, maar moet worden gebruikt om politieke kwesties rationeel te bespreken. Vrijheid betekent voor hem niet ‘doen wat je wilt’, maar leven volgens de rede.

Spinoza als grondlegger van de moderne bijbelstudie

Spinoza verzet zich tegen de letterlijke Bijbelinterpretatie van zijn tijd en richt zich op een wetenschappelijke benadering. Hij onderzoekt wat een auteur in zijn historische context probeert over te brengen. Taalstudie, het analyseren van uitspraken, de historische omstandigheden en het doel van de auteur spelen hierbij een essentiële rol.

Spinoza en de Hebreeuwse taal

Spinoza richt zich in zijn bijbelstudie voornamelijk op het Oude Testament, geschreven in het Hebreeuws, en laat het Nieuwe Testament, dat in het Grieks is geschreven, grotendeels buiten beschouwing, omdat hij hierin geen expert is. Zijn kennis van het Hebreeuws blijkt uit zijn Spraakkunstig Compendium van de Hebreeuwse taal.

Wonderen en wijsheid

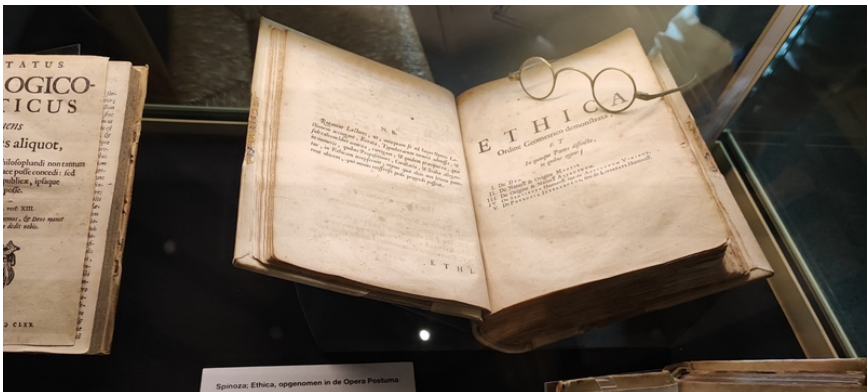
Spinoza verklaart wonderen als bijgeloof of als gebeurtenissen die door de wetten van de natuur kunnen worden verklaard. Sommige wonderen moeten volgens hem niet letterlijk, maar eerder spiritueel worden begrepen. Hij biedt handvatten om waarheid en onwaarheid van elkaar te onderscheiden.

In een van zijn brieven aan Henri Oldenburg, secretaris van de Royal Society, schrijft hij dat de opstanding van Christus kan worden opgevat als een spirituele opstanding, die alleen door gelovigen wordt ervaren.

Volgens Spinoza is het belangrijkste om te kennen wat hij noemt de eeuwige Zoon van God, oftewel Gods eeuwige wijsheid, die in alle dingen en vooral in de menselijke ziel is geopenbaard—en in het bijzonder in Jezus Christus. Niemand kan de staat van zaligheid bereiken zonder deze wijsheid, die onderscheid leert maken tussen waarheid en onwaarheid, goed en kwaad. Deze wijsheid is voornamelijk door Jezus Christus geopenbaard en door zijn leerlingen verkondigd.

God en de Bijbel

De bedoeling van de Bijbel is niet om filosofie te bedrijven, maar om mensen gehoorzaam te maken. De Bijbel spreekt daarom in menselijke termen. Omdat gewone mensen de diepere waarheid niet kunnen bevatten, wordt God volgens Spinoza bijvoorbeeld als een koning en wetgever voorgesteld. Beelden van Gods toorn of berouw moeten ook niet letterlijk worden genomen. Volgens Spinoza gebeurt alles weliswaar volgens Gods wil, maar is Gods wil niet als menselijke wil met voorkeuren en emoties zoals toorn of genade. God veroorzaakt alles wat een positieve essentie heeft, niet de onvolmaaktheid die een gevolg is van menselijke daden, zoals de zonde. Zonde en kwaad bestaan niet als op zichzelf staande dingen, maar zijn gewoon een tekort aan volmaaktheid. Omdat zonde slechts een gebrek aan volmaaktheid is, kan ze geen directe oorzaak hebben.

9 Ethica

Spinoza's filosofie draait om de concepten van substantie en God, die hij als één en hetzelfde beschouwt. Volgens Spinoza is God geen persoonlijk, transcendent wezen dat boven de natuur staat, maar de natuur zelf - Deus sive Natura (God of de Natuur). Deze substantie is de oorzaak van zichzelf, eeuwig en oneindig, en alles in het universum is een manifestatie van deze substantie. Wij, mensen, kennen slechts twee van de eigenschappen van deze substantie: denken en uitgebreidheid (geest en materie).

Natuurwetten

In zijn werk *De Ethica* stelt Spinoza dat alles in de natuur oorzakelijk bepaald is en dat alles wat gebeurt, in principe te begrijpen en te verklaren is. Onze onwetendheid over deze oorzaken doet ons spreken van wonderen of van een vrije wil, maar in werkelijkheid is alles het gevolg van de eeuwige natuurwetten.

Amor Dei intellectualis - de intellectuele liefde tot God

In Spinoza's visie zijn lichaam en geest niet gescheiden, maar vormen ze samen de ene werkelijkheid van een individu. De mens is een eenheid van lichamelijke en geestelijke aspecten. Deze eenheid is een uitdrukking van de oneindige natuur die in alles aanwezig is. De geest is een "straal" van Gods verstand, en ons lichaam is een deel van Gods lichaam. De kennis en het bewustzijn die we

ontwikkelen, vooral het intuïtieve inzicht in de onderlinge verbondenheid van alles, leiden tot de hoogste vorm van liefde: de intellectuele liefde tot God (amor Dei intellectualis), die voor Spinoza de essentie van geluk en verlossing vormt.

Deductieve benadering

De Ethica is Spinoza's belangrijkste werk, waarin hij deze ideeën verder uitwerkt. Het boek is een systematische verkenning van de aard van God, de natuur, de menselijke emoties en de manier waarop we kennis vergaren. Spinoza gebruikt een wiskundige, deductieve benadering om zijn filosofie op te bouwen, wat het werk zowel grondig als moeilijk leesbaar maakt. In zijn afsluitende woorden benadrukt Spinoza dat al het voortreffelijke even moeilijk als zeldzaam is.

Met De Ethica liep Spinoza vooruit op de Verlichting, waarin de nadruk kwam te liggen op het gebruik van rede en wetenschap om de wereld te begrijpen en te verbeteren.

Nog niet gedrukt

In juli 1673 wilde Spinoza de Ethica publiceren. Terwijl hij bezig was met de voorbereidingen voor de druk van zijn werk, verspreidde zich echter een gerucht dat het boek beweerde dat er geen God bestaat. Dit gerucht veroorzaakte veel ophef, vooral onder theologen, en bracht Spinoza in een lastige positie. Hij besloot de publicatie uit te stellen. Uiteindelijk zou het werk pas na zijn dood worden gepubliceerd.

"Op hetzelfde moment dat ik uw brief van de tweeëntwintigste juli ontving, ben ik naar Amsterdam gereisd, met de bedoeling het boek, waar ik u over had geschreven, in druk uit te geven. Terwijl ik hier mee bezig was, werd overal het gerucht verspreid dat er inderdaad een boek van mij onder de pers was, en dat ik daarin probeerde te tonen dat er geen God is. Dit gerucht werd door velen aangenomen; en daarom hebben sommige theologen, wellicht de verspreiders van dit gerucht, de gelegenheid genomen om bij de Prins en de autoriteiten over mij te klagen. Ja, de dwaasachtige Cartesianen, vanwege dit vermoeden, dat zij mij zouden steunen, hielden niet op om mijn gevoelens en geschriften te verwerpen, en doen dit nog steeds. Omdat ik dit van betrouwbare mensen heb vernomen, die mij verzekerden dat ik door de theologen werd belaagd, heb ik besloten het drukken van het boek, dat ik klaar had, uit te stellen, totdat ik zou zien hoe de zaak zich verder zou ontwikkelde."

Negentiende Brief, Antwoord op de voorgaande. B.d.S. Aan H. Oldenburg, de brief van 22 juli 1673, Nagelate Geschriften 1677

10 Het Spinozahuis

Spinoza woont de laatste jaren van zijn leven in Den Haag, waarvan de laatste zes jaar op de zolderverdieping van dit huis, bekend als Domus Spinozana (1671-1677). Hij huurt de kamer van kunstschilder Van Spijck. De ruimte is klein (2,5 x 4 meter met schuine wanden). Hier overlijdt Spinoza op 21 februari 1677, op 44-jarige leeftijd.

Gedachtengoed op papier

In dit huis werkt Spinoza aan het Theologisch-politiek traktaat. De Ethica en de Tractatus Politicus (Staatkundig Vertoog) worden na zijn dood door zijn vrienden gepubliceerd als onderdeel van de Opera posthuma (Nagelate geschriften). Hier formuleert hij zijn natuurfilosofie en ideeën over tolerantie, vrijheid van meningsuiting,

naastenliefde en de rol van politieke en religieuze instituties.

Lenzen slijpen, instrumenten maken en tekenkunst

Spinoza verdient zijn brood met het slijpen van lenzen en het bouwen van wetenschappelijke instrumenten, zoals microscopen. Daarnaast maakt hij schetsen.

Zijn biograaf Johannes Colerus (1647-1707) schrijft:

"In zijn inboedel werden verscheidene stukken van zulk geslepen glas gevonden en voor een redelijke prijs verkocht. Dat heb ik uit de rekening van de veilingmeester kunnen opmaken. Daarnaast leerde hij zichzelf de tekenkunst aan, zodat hij iemands portret met inkt of houtskool kon schetsen. Ik heb een heel boekje met zijn kunstwerkjes in handen gehad, waarin hij verschillende personen, die hij kende ..., afgebeeld heeft..."

Waarschijnlijk slijpt Spinoza zijn lenzen in een achterraimte van het atelier.

Erfenis

Na zijn overlijden wordt een inventaris van zijn nalatenschap opgesteld. Hij laat 161 boeken en enkele schulden achter. Zijn jongste zus, Rebecca, weigert de erfenis, waarna alles wordt geveild.

11 Spinoza in beeld

In 1880 wordt in Den Haag het standbeeld van Spinoza onthuld, gemaakt door de Franse beeldhouwer Frédéric Hexamer. Dit is een van de oudste standbeelden in de stad en toont Spinoza als een peinzende filosoof, starend over de Paviljoensgracht. Tijdens zijn leven stroomt hier nog water door de gracht, maar nu staat hij in brons gegoten, verzonken in gedachten.

12 Simon Stevin

De NWO-Stevinpremie is, samen met de Spinozaprijs, de hoogste Nederlandse onderscheiding in de wetenschap. Beide wetenschappers, Spinoza en Simon Stevin (1542-1620), hebben een blijvende invloed op de wetenschappelijke wereld. Toch is Stevin, net als Spinoza, in zijn eigen stad Den Haag nog niet bij iedereen even bekend. Met Stevin duiken we in de wetenschappelijke ontwikkelingen van de Gouden Eeuw.

Wetenschap in de eigen taal

Net als veel wetenschappers uit de 17e eeuw is Stevin een veelzijdig denker, een echte uomo universale. Dit ideaal ontstaat in de Renaissance en benadrukt dat een mens zich op meerdere terreinen kan ontwikkelen tot een hoog niveau. Dit komt Stevin goed van pas, want veel belangrijke ontdekkingen ontstaan op het snijvlak van verschillende disciplines.

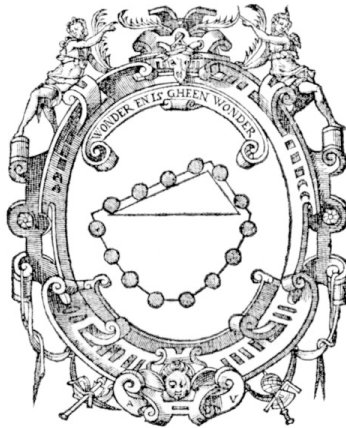
Stevin is uitvinder en doet fundamenteel onderzoek in de wiskunde, natuurkunde, linguïstiek, sociologie en musicologie. Daarnaast vernieuwt hij de architectuur en waterbouwkunde en ontwikkelt hij een nieuwe methode van boekhouden.

In 1600 richt hij aan de Universiteit Leiden de eerste ingenieursfaculteit in de Lage Landen op: de School voor Nederduytsche Mathematique. Hier geeft hij les en schrijft hij in de volkstaal. Veel Nederlandse wetenschappelijke termen, zoals wiskunde, sterrenkunde, driehoek,

hoogtelijn, scheikunde en wijsbegeerte, zijn door hem bedacht.

"Wonder en is gheen wonder"

Stevens devies "Wonder en is gheen wonder" prijkt op het titelblad van veel van zijn werken. Zijn boodschap: een natuurverschijnsel is geen wonder meer als het wordt begrepen. Dit sluit aan bij de kritische houding van Spinoza tegenover de wonderen die in de Bijbel worden beschreven.

De wereld, de kosmos en de plek van de mens

Stevens ideeën zorgen voor discussie, zoals blijkt uit het volgende citaat uit een brief die van Ubbo Emmius, de latere rector van de Groningse Academie (1608) schreef aan zijn vriend, de theoloog Johannes Lubbertus in 1608.

“Ik heb vernomen dat een groot werk, opgedragen aan prins Maurits, is verschenen. Het is een bundeling van de Wiskundige Geschriften, gepubliceerd door Simon Stevin, die zeer bevriend is met de prins... Stevin ontwikkelt in dit werk gedachten die fanatiek en absurd zijn: dat de Aarde op zichzelf beweegt... Goeie God, hoever gaat deze goddeloosheid? Wat kunnen we meer doen om gans de wetenschap en ons geloof omver te werpen? Door dit werk worden hun fundamenten tenietgedaan. Want als die zaken waar zijn - en ik hoor dat de auteur ze krachtig verdedigt - dan is Mozes fout en fout zijn alle Heilige Schriften. Ik betreur het dat de naam van de prins besmeurd wordt door deze modder...”

"De Wisconstighe gedachtenissen"

In zijn boek *De Wisconstighe gedachtenissen* (1608) verdedigt Stevin de ideeën van Nicolaas Copernicus (1473-1543), die stelt dat de zon in het midden van de kosmos staat. Dit levert hem beschuldigingen op dat hij bestaande wetenschappelijke en religieuze autoriteit ondermijnt.

De schuine stand van de aarde

Stevin verbetert het model van Copernicus met een oplossing voor een belangrijk vraagstuk: als de aarde om de zon draait, waarom blijft de asrichting dan stabiel? Hij vergelijkt dit met een kompas op een schip: net zoals een kompas dezelfde richting blijft aanwijzen tijdens een bocht,

zo blijft de as van de aarde in dezelfde richting staan tijdens haar omloop om de zon.

De overgang naar rationele en wetenschappelijke vooruitgang

Stevin symboliseert de overgang van een wereld vol bijgeloof en valse wetenschap naar een tijdperk van rationele en wetenschappelijke vooruitgang. Zijn werk legt mede de basis voor de moderne wetenschap.

13 Grondwetbank

"Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan."

Artikel 1 van de Grondwet

Deze tekst staat op de Grondwetbank.

De jonge Republiek

Nederland is naast een parlementaire democratie ook een constitutionele monarchie. De staatsinrichting is vastgelegd in de Grondwet. De koning vormt samen met de ministers de regering en is het staatshoofd van het Koninkrijk der Nederlanden. Dit is niet altijd zo geweest. In de tijd van Spinoza was Nederland een republiek.

Het woord republiek komt van het Latijnse *res publica*, wat letterlijk ‘zaak van het volk’ betekent. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden had een federale regering, de Staten-Generaal, met vertegenwoordigers uit adellijke families van de verschillende provincies. Het grootste deel van Spinoza's leven viel samen met het Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650-1672). In de jonge Republiek, die in 1588 officieel werd uitgeroepen, was er nog veel ruimte om de staatsvorm verder te ontwikkelen.

Discussies over democratie, macht en de scheiding tussen kerk en staat voerden dan ook de boventoon.

Thomas Hobbes en het sociaal contract

Er wordt veel gedebatteerd over de vraag of mensen van nature geneigd zijn om samen te werken. Thomas Hobbes (1588-1679) denkt van niet. Volgens hem sluiten mensen een 'sociaal contract' om zich te onderwerpen aan een heerser of overheid, uit eigenbelang en omdat ze veiligheid nodig hebben. Hobbes gelooft dat mensen in de natuurtoestand (zonder een georganiseerde samenleving) in een soort constante oorlog leven. Daarom zou de overheid absolute macht moeten hebben. Mensen geven een deel van hun natuurlijke vrijheid op om veiligheid en orde te kunnen ervaren.

Spinoza heeft een andere visie. Volgens Spinoza blijven mensen hun "natuurlijke rechten" altijd behouden, zelfs in de natuurtoestand. Dit betekent dat mensen in een staat van chaos weliswaar geen georganiseerde samenleving hebben, maar toch bepaalde rechten en vrijheden blijven bezitten die ze niet zomaar kunnen opgeven. In Spinoza's visie heeft de overheid niet de absolute macht. De macht van de overheid komt alleen van de instemming van de burgers, en deze macht kan altijd weer terug naar de mensen gaan als de overheid haar rol niet goed vervult. Dit is ook een sociaal contract, maar bij Spinoza ligt de nadruk op de wisselwerking tussen de macht van de staat en de macht van de burgers.

Spinoza concludeert dat de mens van nature sociaal is, en zijn vrijheid en rechten worden volledig gerealiseerd wanneer hij deel uitmaakt van een samenleving waarin mensen hun rechten gezamenlijk verdedigen.

Spinoza is bekend met de ideeën van Hobbes, zoals blijkt uit een van zijn brieven en het feit dat hij Hobbes' werk *Elementa Philosophica de Cive* in zijn boekenkast heeft staan.

Democratie als garantie voor veiligheid en vrijheid

"In een vrije republiek mag iedereen zowel denken wat hij wil als zeggen wat hij denkt."

– *Tractatus Theologico-Politicus*, Hoofdstuk XX

Spinoza wordt beschouwd als een van de eerste democratische filosofen ter wereld. Hij pleitte voor een democratische republiek, waarin elk individu in gelijke mate profiteert van stabiliteit en bescherming. Ten behoeve van het algemeen belang staat men een deel van de persoonlijke vrijheid af. Dit waren revolutionaire gedachten in de 17e eeuw, een tijd waarin slechts een kleine elite van deze voordelen genoot.

De overheid als hoeder van vrijheid en samenwerking

In Spinoza's filosofie staat vrijheid van denken centraal. Hij beschouwde de staat als een belangenorganisatie, vergelijkbaar met een gilde. De overheid heeft een faciliterende rol en moet ervoor zorgen dat burgers hun verstand gebruiken. Overleg, samenwerking en tolerantie zijn essentieel voor een goed functionerende staat.

Spinoza zag democratie als de meest geschikte staatsvorm. Wetten die cruciaal zijn voor het voortbestaan

van de staat, mogen volgens hem niet afhangen van individuen, omdat mensen zich vaak laten leiden door emoties in plaats van de rede. Dit maakt een bestuur door één persoon onwenselijk. Wetten die van levensbelang zijn voor de staat, mogen absoluut niet afhankelijk zijn van individuele mensen, omdat deze ziek, vermoeid, depressief of instabiel kunnen zijn.

Leven onder leiding van de rede: vrede als hoogste deugd

Vrijheid van denken en het gebruik van de rede vormen volgens Spinoza de basis van een vreedzame samenleving. De staat en de kerk hebben beide een belangrijke rol in het 'opvoeden tot redelijkheid'. Door wetten op te stellen en te handhaven, oefent de staat dwang uit op degenen die niet

in staat zijn om uit eigen inzicht rationeel te handelen.¹⁴
Museum De Gevangenpoort

De Gevangenpoort is een van de weinige middeleeuwse gebouwen in Den Haag. Dit unieke monument maakt oorspronkelijk als poort deel uit van het grafelijk complex en wordt ook wel de voorpoort van het hof genoemd. Het gebouw wordt gebruikt om dieven en misdadigers op te sluiten. Cornelis de Witt (1623-1672) de broer van Johan zit hier gevangen op verdenking van samenzwering tegen de prins van Oranje.

Hugo de Groot als openbaar aanklager

In het begin van de 17e eeuw is Hugo de Groot (1583-1645) als openbaar aanklager verbonden aan deze plek. Later vlucht hij zelf om zijn vrijheid te herwinnen. Zijn ontsnapping in een boekenkist vierhonderd jaar geleden is een van de bekendste verhalen uit de Nederlandse geschiedenis.

Bataven in een vrije Republiek

Hugo de Groot behoort tot de generatie voor Spinoza. Als belangrijk adviseur van raadpensionaris Van Oldenbarnevelt staat hij aan de wieg van de jonge Republiek en legt hij een ideologische basis met het *Tractaet Vande Oudtheyt vande Batavische nu Hollantsche Republique*.

De Bataven vestigen zich na het afzakken van de Rijn op het onbewoonde eiland tussen de grote rivieren het Bataveneiland (de Betuwe) en nemen het gebied rechtmatig in. De Bataven dat zijn eigenlijk de Hollanders zijn een:

"volck vry van sijnen oorspronck in een vry landt."

Hugo de Groots boeken in Spinoza's boekenkast

Voor mensen in de 17e eeuw is de link naar de Bataven tenminste onder geleerden en kunstenaars bekend. Zo maakt Rembrandt (1606-1669) in opdracht van de stad Amsterdam een schilderij over de Bataafse Opstand. Zoals de Hollanders zich vrijvechten van de Spaanse overheersing komen de Bataven in opstand tegen de Romeinen onder leiding van Gaius Julius Civilis. Spinoza is bekend met de denkbeelden van Hugo de Groot.

In de boekenkast van Spinoza staat het boek *Defensio fidei catholicæ de satisfactione Christi adversus Favstvm Socinvm Senensem* (1617), waarin Hugo de Groot de ideeën van de Italiaanse theoloog Faustus Socinus (1539-1604) bekritiseert. Socinus betoogt dat Christus niet door zijn kruisdood, maar door zijn zedelijk voorbeeld tot Verlosser wordt. Volgens hem bevat de Bijbel niets dat met de rede in strijd is. Hij wijst daarom het idee van de goddelijke Drie-eenheid en incarnatie (vleeswording) af. Ook de leer van de predestinatie, sterk verdedigd door de calvinisten, verwerpt hij, omdat die in strijd zou zijn met de liefde van God, die de mens volledige vrijheid schenkt. Mogelijk hebben deze denkbeelden Spinoza beïnvloed.

15 Standbeeld Johan de Witt

In 1672, het Rampjaar, verkeert de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in een diepe crisis. Het land wordt van meerdere kanten aangevallen, de economie stort in, en de bevolking verkeert in paniek:

‘Het volk is redeloos, de regering radeloos, en het land reddeloos’.

De Staatsgezinden en de Orangisten staan recht tegenover elkaar. De Staatsgezinden willen een republikeins bestuur, terwijl de Orangisten zich verenigen rond het Huis van Oranje-Nassau en prins Willem III (1650-1702) als stadhouder eisen.

Op 20 augustus 1672 escaleert de volkswoede. Cornelis de Witt (1623-1672), die in de Gevangenpoort wordt vastgehouden, wordt samen met zijn broer raadspensionaris Johan de Witt (1625-1672) door een woedende menigte uit de gevangenis gesleept en op het Groene Zoodje gruwelijk vermoord.

Ultimi Barbarorum

De moord op de gebroeders De Witt markeert het einde van de politieke macht van de Staatsgezinden en de terugkeer van de stadhouder Willem III. Voor Baruch Spinoza (1632-1677), die in Den Haag woont, is het een schokkende gebeurtenis. Uit woede over de barbaarsheid wil hij een bord ophangen met de tekst:

"Jullie zijn de ergste barbaren!"

(Ultimi Barbarorum!)

Zijn huisbaas weet hem hier echter van te weerhouden,
uit angst dat Spinoza zelf het volgende slachtoffer wordt.

16 Woonhuis Johan de Witt

Je staat nu voor het huis van Johan de Witt. Het huis is genoemd naar de raadpensionaris, die er van 1669 tot aan zijn gewelddadig overlijden in 1672 woont. Johan de Witt speelt een cruciale rol in de groei van de Republiek tot een wereldmacht en staat bekend om zijn wiskundige talenten. De Witt wordt beschouwd als een van de grondleggers van de verzekeringswiskunde.

Johan de Witt en de Republiek

Onder leiding van Johan de Witt sluit de Republiek de Vrede van Westminster na de Eerste Engels-Nederlandse Oorlog. Met een geheim bijvoegsel werd vastgelegd dat er nooit meer een nakomeling van Willem II tot stadhouder van Holland zou worden benoemd. Dit leidt tot spanningen tussen de staatsgezinden, die de regenten aan de macht wilden houden, en de prinsgezinden, die de prins van Oranje als stadhouder wilden zien. De Witt licht zijn beslissing toe in een redevoering die bekend is geworden als de *'Deductie van De Witt'*. Hierin, en in het boek *'Interest van Holland'* van Pieter de la Court, worden de vrije handel en de republikeinse staatsvorm als de belangrijkste factoren voor economisch en politiek succes gezien:

"Dit zijn naar het oordeel van de Staten van Holland de echte banden die de zeven pijlen verbinden die in de klauw van een en dezelfde leeuw moeten worden vastgehouden."

Door het wegvallen van de stadhouders zou Holland zijn enorme schulden kunnen afbetalen, was de stelling van De Witt.

Spinoza's boekenkast

In Spinoza's boekenkast stonden onder andere *'Consideratien van staat ofte polityke weeg-schaal'* en *'Interest van Holland'*, beide werken van Pieter de la Court.

17 Raad van State

De Raad van State is een van de Hoge Colleges van Staat in Nederland en heeft twee politiek-bestuurlijke taken. Het is zowel een belangrijk adviesorgaan van de regering als de hoogste rechtsprekende instantie die uitspraken doet over geschillen tussen burgers en de overheid.

Spinoza als inspiratie

In de tuin van de Raad van State zijn de woorden van Spinoza in neonlicht weergegeven op de omliggende gebouwen. Dit kunstwerk van Joseph Kosuth uit 2011 toont zeven axioma's van Spinoza, de basis van zijn filosofie. De axioma's maken deel uit van Spinoza's meesterwerk, *Ethica, Ordine Geometrico Demonstrata*. De ondertitel geeft aan dat zijn ideeën op wiskundige wijze zijn gestructureerd. Met definities, axioma's en stellingen zet hij zijn filosofie uiteen in een deductief systeem. Net zoals de wet de basis vormt voor juridische uitspraken van de Raad van State, dienen de axioma's als fundamenteën voor Spinoza's filosofische redeneringen. Zo legt het kunstwerk een symbolische verbinding tussen Spinoza's werk en de taak van de Raad van State.

De axioma's zijn:

1. Al wat is, is in zichzelf of in iets anders.
2. Wat men niet door iets anders kan begrijpen, moet men door zichzelf begrijpen.
3. Uit een gegeven bepaalde oorzaak vloeit noodzakelijk een gevolg voort, en omgekeerd.

4. zonder een bepaalde oorzaak kan het gevolg onmogelijk optreden.
5. De kennis van een gevolg hangt af van de kennis van de oorzaak en sluit die in.
6. Zaken die niets met elkaar gemeen hebben, kunnen ook niet uit elkaar worden begrepen; met andere woorden, het begrip van het ene sluit het begrip van het andere niet in.
7. Een waar idee moet met het voorgestelde object overeenkomen.
8. Wanneer een zaak zich als niet-bestaand laat denken, sluit het wezen niet het bestaan in.

Descartes, een brug tussen meetkunde en algebra

De 17e eeuw is een cruciale periode voor de wiskunde. Tot dan toe bestaan meetkunde en algebra als afzonderlijke deelgebieden. René Descartes (1596-1650) brengt hierin verandering en slaat een brug tussen algebra en meetkunde. Daarmee legt hij de basis voor de analytische meetkunde, een doorbraak in de moderne wiskunde.

Filosofie als exacte wetenschap

De denkbbeelden van Descartes beïnvloeden Spinoza sterk. Voordat Spinoza zich in Den Haag vestigt, publiceert hij een standaardwerk over Descartes: *Des Cartes principiorum philosophiae* (1663). Een jaar later verschijnt de Nederlandse vertaling, *Beginselen van de wijsbegeerte* (van Descartes). Dit werk is bedoeld als studiemateriaal voor een leerling en beschrijft Descartes' meetkundige methode om tot zuivere kennis te komen.

In de Ethica schrijft Spinoza vervolgens:

"De ware kennis van de dingen bestaat in het begrijpen van de oorzaak van de dingen volgens de wiskundige methode."

Ethica, Deel II, Propositie 40

Spinoza benadrukt de rol van wiskundige en geometrische methoden bij het verkrijgen van ware kennis van de wereld. Het idee is dat wiskundige en deductieve logica essentieel zijn voor het begrijpen van de natuur en de onderliggende oorzaken van dingen. De axioma's van Spinoza zijn vergelijkbaar met wiskundige waarheden. Net zoals Descartes in de 17e eeuw de wiskunde naar een hoger niveau tilt door meetkunde en algebra te verenigen, wil Spinoza de filosofie op eenzelfde manier tot een exacte wetenschap verheffen. Hij bouwt zijn filosofie op een meetkundige structuur, met definities, axioma's en stellingen. Dit wekt de indruk dat zijn bewijsvoering objectief en onweerlegbaar is. Toch blijven sommige van zijn ideeën speculatief, omdat ze niet allemaal op sluitend bewijs berusten.

Einde